

OVER PEZIZA CALYCVLVS

J. HENGSTMENGEL, *Vendelstraat 10, 2316 XP Leiden*

SUMMARY

Peziza calyculus Batsch is typified by its pale-brown, semi-translucent variety (var. γ , 1783) and not by *Fungoides pydixatum* Micheli (var. α , 1783) nor by *Fungoides parvum* Micheli (var. β , 1783). As such *Peziza calyculus* Batsch is shown an earlier synonym of *Ciboria batschiana* (Zopf) Buchwald and not a synonym of *Peziza fructigena* Bull. The new combination *Ciboria calyculus* is proposed.

In het kader van een onderzoek naar de nederlandse vertegenwoordigers van het geslacht *Hymenoscyphus* (Nees) per S.F. Gray, bij velen van u waarschijnlijk beter bekend onder de naam *Helotium* Pers. per St-Amans, stuitte ik enige tijd geleden op de naam *Peziza calyculus* Batsch, niet te verwarren met *Peziza calyculus* Sow. *P. calyculus* Batsch wordt zowel door Persoon (1822:282-283) als door Fries (1822: 118) vermeld als synoniem van *P. fructigena* Bull., de Eikendopzwam. *P. calyculus* Sow. daarentegen wordt door hen beschouwd als synoniem resp. als de 'juiste' naam van een andere soort (hier verder buiten beschouwing gelaten; zie Hengstmengel, 1981).

Na raadpleging van de oorspronkelijke beschrijving en afbeeldingen van *P. calyculus* Batsch in de "Elenchus fungorum" (Batsch, 1783: col. 123-124, 181-184; tab. 12, fig. 57 a-c) ben ik ervan overtuigd geraakt, dat de homoniemen *P. calyculus* Sow. en *P. calyculus* Batsch inderdaad betrekking hebben op verschillende soorten. Wat de interpretatie van deze laatste soort betreft ben ik echter tot een andere konklusie gekomen dan Persoon en Fries.

Batsch (1783: col. 124) heeft 'zijn' *Peziza calyculus* („Der langstielige Napfschwamm") beschreven als „Ein napfförmiger, halbkugliger, ganz offestehender Schwamm; mit etwas verlängerten gleichbreiten, starken, nicht zusammenfliessenden Stiele". Hij heeft hierbij drie variëteiten („Abänderungen") aangegeven:

- (α) „Von innen scharlachroth, aussen weiss" (ontleend aan Micheli, 1729: 205, n. 6; tab. 86, fig. 5)
- (β) „Inwendig schwarz, aussen dunkelgraulich" (ontleend aan Micheli, 1729: 205, n. 9; tab. 86, fig. 11)
- (γ) „Ganz blassbräunlich, halbdurchsichtig"

Over de eerste twee variëteiten kunnen we (iets) meer gegevens vinden in het belangrijke botanische werk van de Italiaan Micheli, „Nova plantarum genera"

(1729). Dit boek dat voor latere auteurs uit de achttiende eeuw - bijv. Linnaeus, Gleditsch, Scopoli, Schaeffer, von Haller, en ook Batsch - als basisliteratuur gefungeerd heeft, dateert nog van vóór de invoering van de binaire (= tweedelige) nomenklatuur. De bedoelde variëteiten zijn erin aan te treffen als twee soorten, aangeduid door middel van een uit 9 - 10 woorden bestaande zinsnede (polynoom) beginnend met „Fungoides pyxidatum ...” resp. „Fungoides parvum...”. De term „Fungoides” (lett.: paddestoelachtige) kunnen we als de geslachtsnaam beschouwen. Andere geslachtsnamen zijn o.a. „Fungus” voor plaatjeszwammen en „Erinaceus” (= gestekelde) voor stekelzwammen.

Fig. 1. „Fungoides pyxidatum ...” Mich.
(Uit: Micheli, 1729: tab. 86, fig. 5)

„Fungoides pyxidatum ...” (var. α bij Batsch) is door Micheli eenmaal in herfsttijd gevonden in de bossen bij Scandicci, even ten zuid-westen van Florence. We zouden deze soort op grond van Micheli's omschrijving en afbeelding (zie fig. 1) kunnen karakteriseren als een gesteelde bekerzwam. Mede gezien de beschreven kleur - van binnen scharlakenrood („coccineum”), van buiten wit - moet dit een opvallende paddestoel (geweest) zijn, die best wel eens óók door latere auteurs opgemerkt en beschreven zou kunnen zijn, al of niet onder een binaire naam. Het kostte me weinig moeite dit vermoeden te bevestigen, vooral dankzij het 'trefwoord' „coccineum”.

„Fungoides pyxidatum ...” Mich. blijkt reeds opgenomen te zijn in de werken van Gleditsch (1753: 47-48), Scopoli (1760: 53) en von Haller (1768:129 (als var.)), in al deze gevallen nog zonder binaire naam. In de tweede editie van Scopoli's „Flora carniolica” (1772: 479) is de soort voor 't eerst van een binaire naam voorzien, t.w. *Elvela coccinea* Scop. Bolton (1789: index) heeft „Fungoides pyxidatum ...” Mich. opgenomen onder de naam *Peziza coccinea* Bolt. (deze naam is geen recombinitie van de door Scopoli opgegeven naam!). Bulliard (1790: tab. 467, fig. 3; 1791: 246) heeft er de naam *Peziza epidendra* Bull. aan toegekend.

Over de thans geldende wetenschappelijke naam, d.w.z. over de toe te voegen auteursnamen, verschillen de meningen. Rifai (1968: 44) vermeldt *Sarcoscypha coccinea* (Jacq. ex S. F. Gray) Lamb., Maas Geesteranus (1969: 52) *S. coccinea* (Scop. ex S.F. Gray) Lamb. en Dennis (1978: 76) *S. coccinea* (Fr.) Lamb. Een en ander is het gevolg van een ware spraakverwarring in de literatuur van ca. 1774 tot 1822 omtrent verschillende „*Peziza coccinea*'s". Vast staat in elk geval dat deze houtbewonende bekerzwam, die in het Nederlands Rode kelkzwam heet, thuis hoort in het geslacht *Sarcoscypha* (Fr.) Boud.

Dat ik de literatuur genoemd bij bovenvermelde rekonstruktie betreffende var. α in andere volgorde heb geraadpleegd dan hier vermeld, behoeft natuurlijk geen betoog.

Fig. 2. „*Fungoides parvum* .." Mich.
(Uit: Micheli, 1729: tab. 86, fig. 11)

„*Fungoides parvum* ..." (var. β bij Batsch), door Micheli in dezelfde streek gevonden als „*Fungoides pyxidatum* ...", komt qua vorm hiermee sterk overeen (zie fig. 2). Duidelijke verschillen zijn evenwel de grootte (*parvum* = klein) en kleur van de apothecia.

Ook deze variëteit/soort heb ik getracht terug te vinden in latere literatuur, maar vooralsnog zonder succes. Mogelijk heeft dit op een of andere manier te maken met de minder opvallende kleuren van het apothecium: Hymenium van binnen zwart, receptaculum (= hymenium-dragende structuur, dus de rest van het apothecium) van buiten donkergrijs. Gezien de geringe afmetingen (de afbeeldingen van Micheli zijn vermoedelijk op ware grootte) is het trouwens moeilijk vast te stellen of het hier gaat om een bekerzwam (*Pezizales* p.p.) zoals de eerste variëteit, dan wel om een schijfzwam (*Helotiales* p.p.) zoals de derde variëteit.

De derde variëteit is de enige welke Batsch zelf gevonden heeft. In verband hiermee lijkt het me gerechtvaardigd deze variëteit te beschouwen als de typevariëteit van *Peziza calyculus* Batsch, d.w.z. als het taxon (= systematische eenheid van onbepaalde rang) waar het epitheton „*calyculus* Batsch" onlosmakelijk mee verbonden is.

De oorspronkelijke beschrijving van var. γ (zie boven) is zo kort dat deze variëteit onmogelijk 'gedetermineerd' zou kunnen worden, als Batsch niet had voorzien in enkele afbeeldingen (tab. 12, fig. 57a-c) en vooral ook een toelichting betreffende het substraat. Deze toelichting - in dit geheel tweetalige boek (Latijn/Duits) - luidt in het Duits: „Ich habe diese Schwämmchen bey einander

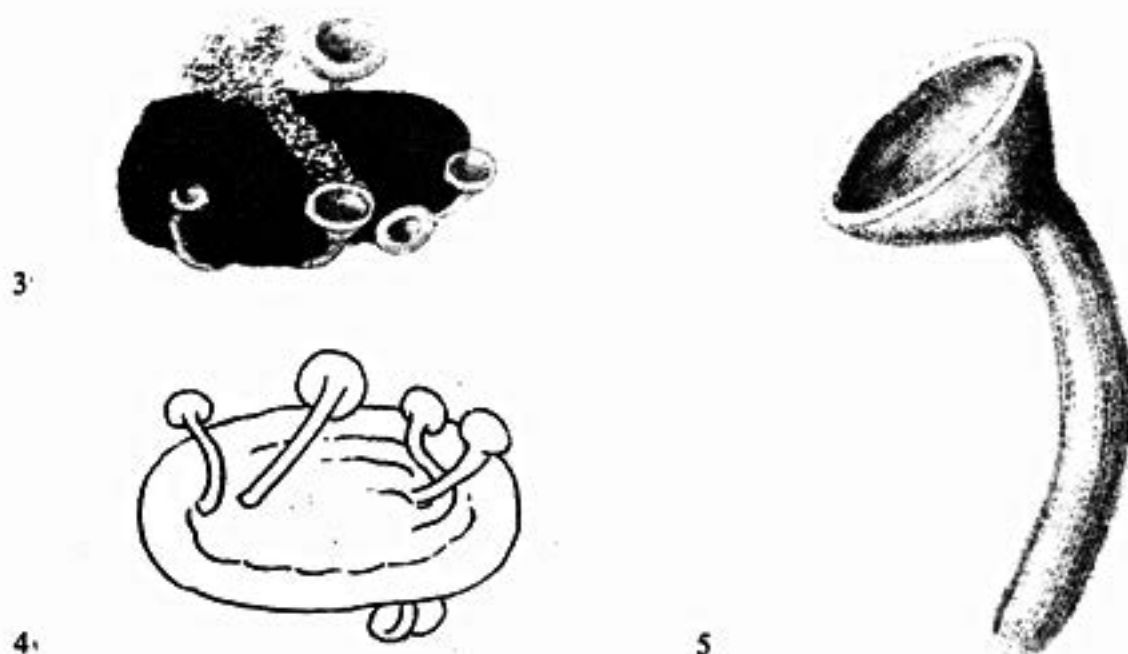

Fig. 3-5. *Peziza calyculus* Batsch (var. γ). 3. Gemummificeerde *Quercus*-zaadlob met aantal apothecia. 4. idem, met zicht op de vlakke zijde van de zaadlob. 5. Apothecium. (Uit: Batsch, 1783: tab. 12, fig. 57a-c; hier twee maal zo groot weergegeven).

gefunden, da sie aus der untern und flachen Seite einer eyrunden schwarzen Körpers hervorkamen, und sich um den Rand desselben nach seiner öbern, runderhabnen Fläche zu wandten. Ich kann nicht sagen, was dieses für ein Körper sey. Er befand sich under feuchtem Mooss in der Welmse, wo ich ihn im Oktober antraf" (kolom 182-184). Dit eironde voorwerp kan mijns inziens niet anders zijn dan een oude eikel. Uit het feit dat *P. calyculus* Batsch volgens Persoon en Fries een synoniem is van de Eikendopzwam (zie het begin van dit artikel) blijkt, dat ook zij het substraat als zodanig herkend hebben. Toch kan ik het niet geheel met hen eens zijn.

Aan een eikel zijn namelijk meerdere onderdelen te onderscheiden, t.w.: de vruchtwand (pericarp), d.i. de buitenste, groene, leerachtige laag; de zaadhuid (testa), d.i. een zacht, witachtig laagje vlak onder de vruchtwand; en de kiem (embryo), d.i. het jonge plantje waarvan vooral de beide zaadlobben (cotylen) in het oog springen. De vrucht is via een groenachtig, komvormig napje (cupula) en een steeltje („vruchtsteel”, eig. bloeiwijzesteel) met de rest van de boom verbonden (geweest).

Nauwkeurige waarneming aan de Eikendopzwam leert dat deze alleen voorkomt op het napje („eikedop”), de vruchtsteel en/of de vruchtwand van een afgevalen eikel. *P. calyculus* Batsch is door Batsch echter gevonden op de vlakke

zijde van een eirond, zwart voorwerp waarvan de andere zijde konveks (bolrond) was. Ik konkludeer hieruit dat het hier gaat om een (embryonale) zaadlob, gemummificeerd door en met apothecia van het Eikelbekertje, *Ciboria batschiana* (Zopf) Buchwald. Dit „ganz blassbräunlich, halbdurchsichtig” gekleurde schijfzwammetje is ook in ons land een algemene verschijning op gemummificeerde eikels (let wel: alleen op de zaadlobben!). Het kan ook voorkomen op vruchten/zaden van de Tamme kastanje (*Castanea spec.*) (Buchwald, 1954).

De naam *Peziza calyculus* Batsch is in Engeland reeds spoedig na 1783 een eigen leven gaan leiden en werd gebruikt voor het houtbewonende, geelachtige schijfzwammetje dat later - door een samenloop van omstandigheden - de naam *P. calyculus* Sow. heeft gekregen (Hengstmengel, 1981). Ondanks deze „misinterpretatie” moet de Engelse auteur Purton (1821: 458) beschouwd worden als degene die de naam *P. calyculus* Batsch voor het eerst geldig heeft gepubliceerd (kort na 1 jan. 1821, d.i. het „starting point” voor de nomenklatuur van veel Fungi).

Een kleine komplikatie is het feit dat Fries in deel 2 van zijn „Systema mycologicum” (1822: 129) *P. calyculus* van Sowerby (!) als soort heeft opgenomen en deze naam daardoor tevens geldig heeft gemaakt. Aangezien Fries’ „Systema mycologicum” het „starting-point-boek” is, betekent dit dat de naam *P. calyculus* Sow. per Fr. volgens de regels der nomenklatuur voorrang heeft boven het homoniem *P. calyculus* Batsch per Purton (art. 13(f) van de Intern. Code voor Bot. Nomenklatuur. Deze laatste naam is „onwettig”, maar dit geldt niet voor alle rekombinaties van *P. calyculus* Batsch per Purton.

Het is nogal merkwaardig, dat het na de publikatie van Batsch (1783) bijna een eeuw geduurd heeft eer het Eikelbekertje als apart taxon voor de tweede keer vermeld werd. Ik veronderstel dat dit verband houdt met de opvatting van Persoon en Fries omtrent *P. calyculus* Batsch (zie hiervoor). Het was pas in december 1879 dat er opnieuw een beschrijving van het Eikelbekertje gepubliceerd werd, en wel door Zopf (in Zopf & Sydow, 1879: n.50) (zie Buchwald, 1954). Zopf noemde de soort (toevallig?!), „*Sclerotinia Batschiana*”. In de literatuur na 1879 treffen we het Eikelbekertje overigens onder vele (geldige en ongeldige) namen aan.

We kunnen stellen dat Batsch (1783: loc. cit.) *Peziza calyculus* Batsch zo ruim opvatte dat hij onder deze naam tenminste twee makroskopisch duidelijk verschillende taxa samenvatte, t.w. de Rode kelkzwam (= var. α) en het Eikelbekertje (= var. γ).

Var. γ als de type-variëteit van *P. calyculus* Batsch beschouwend meen ik te hebben aangetoond dat „*calyculus* Batsch per Purton” het oudste, geldig gepubliceerde epitheton is voor het Eikelbekertje. De „korrekte” naam voor deze *Ciboria*-soort luidt daarom:

Ciboria calyculus (Batsch per Purton) Hengstmengel, comb. nov.

Basioniem : *Peziza calyculus* Batsch, Elench. fung.: col. 123, tab. 12, fig. 57a-c. 1783.

Belangrijkste synoniemen:

Peziza calyculus Batsch per Purton, App. Midl. fl. 3(2): 458. 1821 / non *Peziza calyculus* Sowerby, Col. fig. Engl. fungi 1 : [53], tab. 116. 1797; per Fries, Syst. mycol. 2(1): 129. 1822 / non *Peziza calycula* Schumacher, Enum. pl. Saell. 2: 429. 1803.

Sclerotinia batschiana Zopf in Zopf & Sydow, Mycoth. March.: n. 50. 1879 - *Ciboria batschiana* (Zopf) Buchwald, in Friesia 3(4): 255. 1947.

Peziza glandicola Doassans & Patouillard, Champ. fig. et déséchés: n. 13. 1881 / non *Peziza glandicola* Von Schweinitz, Syn. fung. Amer.: 177. 1832 - *Phialea glandicola* (Doass. & Pat.) Gillet, Champ. France discomyc.: 100. 1881.

Ciboria pseudotuberosa Rehm, in Ber. naturh. Ver. Augsburg 26: 28. 1881 - *Hymenoscyphus pseudotuberosus* (Rehm) Phillips, Man. Brit. Discomyc.: 119. 1887 ("a" resp. "a") - *Sclerotinia pseudotuberosa* (Rehm) Rehm in Rabenhorst, Krypt.-fl., ed. 2, 1(3): 809. 1893 - *Stromatinia pseudotuberosa* (Rehm) Boudier, Hist. classific. discomyc. Europe: 108. 1907.

Voor een uitgebreidere opgave van synoniemen kan verwezen worden naar het reeds aangehaalde artikel van Buchwald (1954).

LITERATUUR

- Batsch, A.J.G.C. (1783). Elenchus fungorum. Halae Magdeburgicae.
 Bolton, J. (1789). An history of fungusses growing about Halifax. Vol. 3. Huddersfield.
 Buchwald, N.F. (1954). *Ciboria Batschiana* (Zopf) Buchw. (Syn. *Sclerotinia pseudotuberosa* (Rehm) Rehm; Contribution to the Discussion of the Nomenclature of the Species. In Bot. Tidsskr. 51: 19-32.
 Bulliard, J.B.F. (1790). Hierbier de la France. Vol. 10. Paris.
 (1791). Histoire des champignons de la France. Vol. 1(2). Paris.
 Dennis, R.W.G. (1978). British Ascomycetes. Ed. 3. Vaduz.
 Fries, E.M. (1822). Systema mycologicum. Vol. 2(1). Lundae.
 Gleditsch, J.G. (1753). Methodus fungorum. Berolini.
 Haller, A. von (1768). Historia stirpium indigenarum Helvetiae inchoata. Vol. 3. Bernae.
 Hengstmengel, J. (1981). Het Ascomyceten-geslacht *Hymenoscyphus* (Nees) per S.F. Gray in Nederland. Verslag doctoraalonderzoek mycologie, Rijksherbarium Leiden (in voorber.).
 Maas Geesteranus, R.A. (1969). De fungi van Nederland. 2: Pezizales - deel 2 (Ascobolaceae, Humariaceae, Pyronemataceae, Sarcoscyphaceae, Thelebolaceae). In Wetensch. Meded. K.N.N.V. 80.
 Micheli, P.A. (1729). Nova plantarum genera. Florentiae.
 Persoon, C.H. (1822). Mycologia europaea. Vol. 1. Erlangae.
 Purton, T. (1821). An appendix to the Midland Flora. (Vol. 3) Part 1. London.
 Rifai, M.A. (1968). The Australian Pezizales in the Herbarium of the Royal Botanic Gardens Kew. In Verh. Kon. nederl. Akad. Wetensch. (afd. Natuurk.), tweede reeks, 57(3).
 Scopoli, G.A. (1760). Flora carniolica. Viennae.
 (1772). Flora carniolica. Ed. 2. Vol. 2. Viennae.
 Zopf, W. & P. Sydow (1879). Mycotheca Marchica. Centurie 1. Berlin.